

*Записав В. Косаківський 28 жовтня 2011 р.
в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Любові Олександрівни Волуйко, 1953 р. н.*

Вінницька,
Хмельницька області

- Я являюся унучкою свого діда Гриба Захара Олексійовича. Він помер набагато раніше, як я народилася. І тому я тільки із слів своєї матері можу розказати про його життя. Мама розповідала, що її батько був дуже трудова людина. Сім'я їхня складалася із, значить, його дружина Ксеня, чотирих дочок і брата. Але одна дочка померла малолітня. Дето її років було чотири. Тому три систри і брат. Мали вони коні. Спочатку у них будиночок був маленький. Потім батько, так як у них вже сім'я велика була запропонував постройти будинок, щоби там уся сім'я жила. Построїв він двоповерховий будинок. Строїв він багато років. Наймав, говорила мама, кацапів. З Жмеринки с кірпичного заводу возив кониками кірпіч. Построївши цю хату, дід... У діда був садок великий. Він робив вино.

- А поля багато мав?

- Поля? Я ни розумію там ці дисятини. Да. Я ни помню там скільки записано. Треба подивитися - п'ять с чимто, чи шо? Да. Хазяйство вони мали: корову, свині, коника. Ни коника, а коні. В нього було два, то одного вкрали були. Лишився один. То тоді мама говорила: «Шось треба привести, то він спрагався іс сусідами». Брав другого коня і так вони, шо там потрібно возили. Розповідала мама про нього, шо він дужи мав, як то кажи «золоті руки». Він, шо ни взяв в руки, всьо він міг зробити. І теслярську, і камінну роботу с камня, і кожу виправити, там шось зробити - чоботи. Говорила, шо він таке зробив, таку техніку, шо розділяла горох на три чи чотири сорти: більший, менчий. Так розділяло воно. Потом пізніщи, в ці вже ніби хаті, коли він построїв, то комнатку одну відділив і магазинчик зробив. Він їздив у Жмеринку. Там, чи він міняв, чи він купляв, я добре не роспитувала мами. Тому шо, еслі би зараз це було, то я би, може, шось подрбно роспитала би. Тоді тако, шо там запам'яталося. То він їздив у Жмеринку і привозив звідти, там мило, оселедці, ну шо там таке, то шо він ни міг зробити тут. Брав він, мама розповідала, в євреїв. Тоді в Жмеринці, в основному, євреї були. Вони теж торгували. То мама казала, шо він настіки мав таку голову, шо він навчився говорити мовою євреїв.

—А грамотний був? Умів писати, читати?

- Я не роспитувала за грамотність. Но знаю одне, що коли мама росповідала: «Такий подвальчик був, значить, у цих євреїв, де товари ці брали. І кажи: "Я зайшов туди, бо вони мене пригласили, али самі мали шось наверх полізти. Тай кажи він до цеї жінки по єврейськи: "Дивись, шоб він нічого ни вкрав". А він каже: "Я ж навчився". Коли, значить, він отримав ті товари, тоді, вони вже вилізли ніби с того подвала на верх і кажи тато: "Як ти думаєш, шо я мужик то я можу ни навчитися мови"». Одним словом, мама росповідала: «Він дужи був людина чесна». От, в соседстві росте яблуня. І вона значить падає туди і падає туди. І він це всьо повикидав. «Оце, - каже, - не моє». А одного разу росповідала, шо йшов він пішки по жилізній дорозі, з Жмеринки. І кажи: «Замітив трапочка, такий вузлик. Дивлюся - лижит. Я підняв, подивився, розв'язав - гроші». І каже: «Там стільки тих грошій, шо хто-то продав воли». Значить, він розумівся скільки там воли стоять. Каже: «Я це всьо зав'язав назад і поставив, на місце». Приїжджає додому тай розказує, своїм дітям, каже там жінці: «Так і так». А вона, мама, каже: «Тату! Тай чо Ви не взяли? Як ви не взяли, то хтось буде їхати, чи йти, тій забире». О! А батько кажи: «Ні, ні, – кажи, – діти. Це чужі сльози». Да. Це я дужи запам'ятала це.

Трудилися. Заставляли всіх дітей до роботи. Ці щепи понасадював. Мама каже: «Ми постійно, це наша робота підливати. Худобу пасти, свині, там, це наша робота».

Ну, таке їхнє було житя. Це до тих пір, поки було добри. А потом вже коликтівізація. Вона кажи: «Ми молодими були дівчатками і ми ходили в клуб». Приходим в клуб, а там засідання, сільської ради. Там може хто то з Жмеринки приїхав. Вона каже: «Я ж їх ни знаю». Чує там розмову. Приходе до дому і каже: «Тату, я була в клубі, а в клубі були засідання. Були там начальство і казали: "Шо в нашому силі Сивиринівці живе куркуль Гриб Захар Оликсійович. О. В нього вилика, значить, хата і так дальши"». Вони розказали татові. Мама розказала, шо тату, хату цю забираут. А батько її ніби каже: «Як вони можут в мени забрати? Я своїми руками строїв. Своє здоровля поклав і вони можут забрати. Я такого ни віру». Він ни вірив. Мама розказує, шо він до кінця ни вірив, шо можут забрати. Али прийшов такий час.

Мама росповідала: «Цілий парад був, коли забирали». «Ну, до того в нас, - кажи, - діжурили, шоби нічого с хати ни винисли». Діжурили, вроді би, дві ниділі. Мама росповідала, шо іменно в той момент, коли

саме забирали то зібралось всьо сило. «Ідут, як на парад. Вистроїлися ці всі люди, до низу. Прийшли, всьо, це позабирали, шо було. Навіть і ни стіране більйо».

Всьо забрали в колгосп: корову, теля.

—*То була одна корова, чи було багато – воли, коні?*

—Там у мени є записано те, шо в нас забрали. Но я не помню. Знаю, шо, дуже багато пасіки. Вроді би там тоже є пасіка записана. Матеріал [будівельний. - В. К.]. Реманент. А потім вигнали з хати цеї. І вони були вимушені ходити і наймати хати, шоби де пирибути. Люди, на той час, дуже були налякані. Вони боялися приймати їх. То мама говорила, шо почті 30 хат обходили. В одних пириночуют, а потім кажут: «Іди», тому, шо боялися. Так як дали клеймо «куркуль» і всьо. І так вони скиталися, тут, в силі [селі. – В. К.]. Потім мама кажи: «Хтото, дето в нашому силі підпалив ожиред» [очерет. - В. К.]. Ну, шукают: «Хто пітпалив?» - «Куркуль!» - «Ночою, - каже, – будят, приходят і батька забирают на Жмеринку. Б'ют його». В Жмеринці держали його. Мама каже: «Ну, нима день, нима два, ми вже, - кажи, - пириживаємо і ідемо, чи їдимо (їдемо пішки, та тоді ж ни було автобусів як зараз) в Жмеринку, добиваїмся туди». Його жінка і мама ніби якусь пиридачу зрихтувала. Вони, правда, прийняли передачу. Но коли на другий раз знов вона прийшла туди, то батько кажи: «Нашо ти мені його була приносила ту пиридачу. Вони, - каже, - забрали передачу та ше так набили мене». А потім значить був такий наказ всіх їх висилати на Сибір, хто підлягав під цю категорію. Казала: «Підігнали ешелон тудя, на станцію Матейкове, і позбирали з усіх усюдин цих людей». З Сербіновец, мама говорила, сім'я була. А шо мали с собою? Вузлики. Знаю одне, шо коли вони були в Сибірі, а батько був так як трудяга, робили вони на, шо то там зв'язано із слюдою. Добували, чи шо? Говорила мама, шо так як вії: був трудяга, то його преміювали.

- *У якому населеному пункті вони там були?*

- Іркуцк. Не знаю, бо даже якісь там переводи від брата сюди, то писалося «город Іркуцк». Мама говорила шо там дуже були сильні морози і батько був там захворів. Ну, я не знаю, як там було, шо діти поїхали раньше сюда. А от брата... В 30-му році роскуркулили. Брата залишили там. Батько потім захворів і відпустили батька сюди. І це вже наведено був 33-й рік - голодовка. Він приїхав сюди, мамин батько і вони вже знов тут по цих хатах.

Мама розповідала, що так як колись він мав цей магазинчик, тож не всі люди мали гроші. Він давав в борг, роздавав. А коли приїхав він с Сибіра тай кажи: «Піду до того чоловіка, він міні винин, може дасть барабольки. Піду до того чоловіка.» - «Тай, - мама каже, - так ми виживали». Той дасть барабольки. До родичів ходив він. Той шось дасть, може молока. І так вони пирибивалися. Потім мамин батько пішов на кірпічний завод на роботу. Там він робив за муку. Людям платили мукою, продуктами. Директор сказав, що місяць пороблят і дають, пайок цеї муки. Батько відробив її місяць і каже: «Дай, - до своєї жінки Ксенії, - дай мішечок, торбинку дай, бо сьогодні давати будут пайок». «І очіридь, - каже, - стояв». Уже він підходи до окошка, де там видають цю муку. А директор кірпічного заводу побачив, що він вже підходить якраз до отримання цього пайка і каже, до того кумірника: «Ти, Грибу Захару пайка не давай, бо він кулак». Прийшов до дому плачучи, каже: «Мені не дали». Потім він пішов на роботу в Чернятин. В Чернятині півзавод. На півзаводі, - мама розповідала, - важка робота була, тому що треба було, вставляти каміння. Там такі великі чани, де цей хміль, на пиво. Ну, одним словом, що треба було йому мурувати ці чани. Дуже була важка робота, голодовка. І тоже він там дето около місяця поробив і одного разу він йшов вже звідти, з роботи тої вечіром, знесилений йшов і в Чернятині, каже, під забором в одних хазяїв, склонився і застиг – помер. «Ми пожичили коника, поїхали його забрали». А вдома, каже, де вони находились, ну, наймали де вони цюю хатину, а ця хазяйка дала їм старий шкаф. З цього шкафа збили труну і каже: «Ми всьою сімйюю завезли на кладьбище». Кладьбище тут не далеко.

- *А як жила родина без тата?*

- Як дальше жили? Мама розповідала, коли почалася війна, тут руміни були в силі і німці. І, одним словом, що їм дозволили жити в цій, їхній хаті. Але це було тожи ни надовго. Після того, мама росповідала, що 50-т років після війни була тут школа – семирічка. 50-т років всьо сило вчилося в батьковій хаті. Поки цю не побудували.

Коли була реабілітація, в якому це році? Там тожи є записано. То одним словом, що нас визивали були і якоби вони компенсировали. Ми просили, шоби повернули участок. На той момент іменно коли була реабілітація, то вже було розваляно, школа була розваляна. Полностью всьо розваляни: кірпіч порозбирали люди, матеріал порозбирали люди. Такий пол, - кажи, – що можна ше ставити і знов стилити. Він знизу

був воском пропітаний. Нам сказали що: «Ми Вам ни можим повирнути». Там на ті території. Директор школи построїв будинок, якоби для себе. Іменно в тому будинку вже жильці, то вони вже ніби й погрібом тим користувалися. «Сам, - мама розповідала, - батько її, сам ці погріби зробив». Коли була голодовка то він ходив по людях і мурував ці погребі. То в нашому селі, даже я ни знала, а вже міні признавалися люди, шо кажи: «В мени, значіть, строїв цей твій дедушка погріб. Хароший погріб». Іменно вже в той момент це він строїв, коли з хати вигнали. Потім ми хотіли той участочок взяти, де ця школа була. Там шото крутили-виртіли, тожи ни дали. А нам говорили, шо: «Ми виртаєм людям компенсацію» за те майно. Я даже навіть не помню скільки. І ми ни взяли, ми ні копійки ни взяли.

—*Як мама виходила заміж? Як сватали дочок куркуля?*

—Коли вони були биз хатів, вона кажи: «Я була винуждена вийти за хлопця, який її сватав»... Вони одружилися, він купив нивиличку хатинку на Висідалці і так вони там жили. Мама взяла ше до себе сестру. І так вони жили там. А потім війна і чоловіка забрали, якраз призов був. І, кажи, їх як-то первих кинули, і так і безвісті він і пропав.

[Від цього першого син. - *В. К*] був. Валентін - син. І вона його виховувала. Потім після війни вона познайомилась вже з другим чоловіком. Це вже з моім батьком. І вже від цього чоловіка вона мала троє дітей, один помер. І таким образом нас трох було вже в мами. Вона вийшла заміж за інваліда Вітчизняної війни. Нагороди є в нього.

А моя мама була, на той час, говорили «мадістка». Це ви знайте, шо таке? Шила. Вона дуже була майстровита по цьому профілю. Маму звали Марія, 11 року [1911 р. -*В. К*] народження.

*Записав В. Косаківський 29 жовтня 2011 р.
в с Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Наталки Ігнатівни Ремез, 1923 р. н.
(родам із с Сербинівці)*

- А шо тоді було? Колгоспи позабирали в людий всьо. І ці, клуні позабирали і забори позабирали. Так як у нас була дерев'яна клуня, то забрали це дерево. І тоді ше прийшли і забрали гет той фундамент. В колгоспі зробили то короварні, то конюшні, то свинарні. Позабирали в людий всьо. Прийшла ця голодовка, 33 рік. Хто ни хтів, впирався, ни

хтів іти в колгосп, то висипали всьо з горшків, гет фасолю позабирали. Ни було шо їсти. В нас трошки ше гречки лишилося, тій тато впирався. Чо ни йшов? Слабий був. Його коні побили. То він був кузнец. То він ни міг іти в той колгосп. Але заставляли, а він шось там пішов поробив трошки. Пішов с світа. Хто тоді кого жалів. Прийшли, тій я сиділа на пичі, і мама терли гречку в макітрі на крупу. Вони прийшли, зігнали маму і мине, і ту последню гречку забрали. Так началась голодовка. Шо ш, аби ни забирали так всьо, то б голодовки так би ни було. А як вони так забирали всьо чисто у людий, то мусіла бути голодовка. Тато [помер. - В. К/] в жнива, а мама зимою, якраз в таку погоду, як зараз, під цей новий рік, за тиждень до Різдва. Тато слабий поробив в кузні тій помер, а в мами задишка була, тій тожи померла. А тоді де лічитися? Ніхто ни лічив. Хто тоді ким інтерисувався. Ти маеш якусь курку, тій занисеш на базар, продасиш. Тій купиш тюльки і карасіни якоїсь купиш, спічки. Тай вже по курці...

Систра була 12 року, сама старша. Було братові 14 років, а він був їздовим. А тоді вже підріс, тій забрали в армію. Брат був з 22-го. Спух, тай кричав в бур'яні. От бачти - і пирикричав, і всьо то пройшло, і ше пішов їздовим. Бог дав житя. Хто тоді спасав?

*Записав В. Косаківський 27 жовтня 2011 р.
у с Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Віри Адольфівни Цимбал, 1932 р. н.*

-Мама тіко розказувала. 33-й рік голодовка була. То людий збирали по силі на підводу. І ніхто ни вбивав, ніхто ни вбирав, а дажи ше такі були, шо ше дихали і вже їх туди кидали. Вже на дорозі лижит, то воно вже в останню минуту. То на підводу викинули. Підводою їздили по силі і збирали, це мама розказувала збирали всіх покойників і робили яму і ховали. Ніхто їх ни вдівав, ніхто їх...

- Чи є місце на цвинтарі, де їх ховали?

- Це старий цвинтар. Можи й є. Там вже зарімнялося і всьо чисто. Нима таких вже людий, шоб хтось помнив, шоб показав. Тай так уже.

*Записав В. Косаківський 20 червня 2009 р.
в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Василя Степановича Губчакевича, 1929 р. н.,
та Фросини Антонівни Губчакевич, 1935 р. н.
(родом із с. Кариллюкове)*

- Хто в бутилки ховав зерно, то ходили з цим, з шомполами і находили, і всьо чисто забирали.

Мама на балгані робила тоді. А я піду в парк, ляжу під липою, бруньок наїмся. Це в 33-му році. Тай шо, то я чого додому піду, мами нема. Я бруньок наївся, тай чого мені йти додому, шо я буду вдома їсти. То мамі давали якись суп там на балгані і кусочок хліба. То вона суп з'їдала, а несла кусочок хліба додому. Роскажи за Матронку. А да, там тоді їздили підводи і викидали... Хтось там копав ті ями? Отак і мого батька, і сестру, друга сестра то в мене померла забув в якому році, то вже там як кинули на підводу, то сусідка хоть коси її розплела, цій моїй сестричці.

А мама прийшла с поля, то вже дитини ни застала. «Вже, - кажут, - твою забрали Матронку, і дід помер, і закопали». Таке ми пирижили.

Тато тоже помер в 33-му. Помер тато, сестричка померла. Павлік помер, молодший мене був чи старший? ... Багато тоді страшно вмирали. Цілий день підвода їздила і кидали на підводу цих трупів.

[їли. — В. К/] хто шо міг. Як літом, то скойки [черепахи. — В. К.] на річці збирали. В лісі збирали, їли, хто шо міг, той то їв. Щавій [щавель. - В. К/] [їли. - В. К/], лободу не. Щавій збирали, з вакації цвіт. Це я їла. З вакації цвіт нашморгати, з молоком. В кого було молоко. Бруньки з липи їли. Зерно забирали, забирали всьо.

Доповнює Фросина Антонівна:

Голодовка в нас дуже була, голодовка тяжола. Я в 47 була. Я в 33-му не була. Но росказував мій брат і батько, о, шо різали своїх дітей і їли.

*Записав В. Косаківський 20 червня 2009 р.
в с. Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Ганни Романівни Ковтуцької, 1937 р. н.*

— Ой люди настрадалися. 33-й і 47-й рік. Була корова і тьолка. Корову лишили, а тьолку зарізали, тай так пиризимували. Пиризимували. Божи, а люди пухли! Божи! В нас, на цій вулиці, в тої бабки, [вже. — В. К/] нима нікого. Чоловік лишився, жінка робила тут, як їго, на тій - совхозі. Вона навіть не бачила, як дитину поховали. Вона на роботі

була, а поки прийшла з роботи, то вже дитину завезли. Отаке було. Губчакевич Домка. Да, дитина була померла, і так їхала підвода, бо там хтось помер, і так цю дівочку забрали і повезли, а вона навіть не була на цьому. От таке життя було.

Мало в нас на вулиці повмирало. Бо тут ці скойки [черепахи. -В.К.] спасали. Риба, скойки спасали цих людей в нас. Большинство літом і зимою ловили. [Крім риби і цих скойок люди в «голодовку» ще їли. -В. К] бур'яни, кропиву, губи [гриби. - В. К]. Саме тоді в голодовку губи були в лісі вродили. Так каже, ніби Бог дав, що губами спасались. Багато і потрапилося ними.

*Записав В. Косаківський 28 жовтня 2011 р.
в с Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Надії Яківни Дронь, 1925 р. н.*

– Про 33-й рік. Ну, що я помню? Я була трошки більша ну, голодовка була, мерли люди. Ну, в вулиці тута в сусідів померли. Там одна дитина-дві. Но так поголовно ни було такого в нас, щоб дуже багачко померли. Но мерли люди.

У нас річка. Річка мала рибу, малюски ці, скойки звалися. То в 47-ім році таке саме було. Скойки. Да! В нас там став є, гребля така, відгородлний. І вітир зірвався, зірвав ту греблю. То ті скойки, ну, дуже-дуже багато їх було. То навіть з'їжджалися люди десь звідкись і ловили ці скойки. Значить, чи там як вони - малюски звалися. Тій в нас в 47-ім то, ніхто не помер. Я ж кажу, маленька риба такого. Ловили її. Ці скойки ловлять, миють. Вони отходи ці миють, а ця рипка спливаєця до беріга. І так, ну, чим попало - хустками, там всьо, ловили цю рипку тожи дуже багато. Тій у нас так виживали. Да! Як хто міг. О. А в 33-тім то давали якусь, ну як сказати? Колгосп чи совхоз в нас був ше в санаторії, тоді совхоз, то вивозили їсти на поля людям.

*Записав В. Косаківський 20 червня 2009 р.
в с Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Олени Мусіївни Кучер, 1913 р. н.*

- [Голодовку 33 року пережили з. -В.К.] бідною: батько так зробив піч і під піч [в штандари. -В.К.] поклав зерна. Отак ми спаслися. Два мішки сховав. Корова була. Ходив по селі такий дядько: «Ріж тихенько і їж, бо

всеравно заберут у колгосп». То батько нічною шмалив у льоху, щоб диму не було [видно. — *В. К.*]. І він їв і ми їли. В нас був радгосп, то давали бевку, хліба 200 грам. То люди йшли робили. Отака була голодовка. Страшенна. Ходили люди пухли. Там померло, там померло. Завирнув у радничку і повіз на цвинтар. Отаке було. [На вулиці. — *В. К.*] багато вимерло.

*Затисав В. Косаківський 27 жовтня 2011 р.
в с Северинівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Ганни Микитівни Гарнавської, 1924 р. н.*

- Я робила. Я но в колгоспі. З детства до старости. Так. Ланка. Бураки, шо попало.

Ой, Божи-Божи! А голодовку це ше тре розказувати? Це хай Бог милує більши від такого. Ой, Божи-Божи! Я тоді попала в детдом при колгоспі, бо батьки вимерли. Отут, де жила Ганка Буциха, там наш був патронат. І ми там жили. Було 26-ро нас. Хто був? Ганка Басиха, Голя-на Басиха, Ганка Романиха, Гольга (вона на заводі роби, сліпа на гоко) Матипгучка. Можи ти ї знаєш? Дупіру Бардючки гобидві - Ганка і Марія. О. Техон Микола, шо Німак построїв там. Нас було багато.

Я ш казала тобі. Диви: Ганка Романиха Матипгучка, її систра Гольга. Дупіру Бардючки - Ганка й Марія. Дупіру Техон Микола. Типер Горецкий Іван, цей шо тримав Ліксандру Курку. Ше хто? Микола був Фурман, Сопко Мішка ше, Фурман Мішка. Було багато-багато їх. Ше шо зробим. їсти? Ну, як вам сказати? [Баланду? - *В. К.*]. Ни баланда. Но досіть того, шо нас три рази кормили. От, ранком снідаєм. Ідем до школи. Чи так як літня пора, то ми більшу часть в городній робили. Бардючка Ганка Марія, я і Романиха Ганка, то Калеснік, дід такий був старий-старий, він хароший такий був дідок. Цеї, Гані Матищучки тато. То він робив в ті бригаді городні. То він нам забирав. То це вперед нас, покладе нам отакий корж, здоровий кусок і меду наляє і нагодує нас. Дупіру ми в нього квітки садили, пололи. А потом вже як настанут жнива, то ми на жнива ходили. Трахторістам їсти носили.

Там [в інтернаті. - *В. К.*] ми всьо времня були. А куди додому йти? [То зданіє - зара біля медпункту. Де медпункт, а там рядом донизу, перше зданіє. Оце вони там, в тому зданії там був їхній інтернат. - Пояснення Є. Ф. Ковальчук].

— *На чому спали?*

- Гобичні розкладушки в нас були. Ни диривяні. Тільки тако зробляне і цим, полотном гобиті, і подушечка, матрасик, годіялце і всьо.

Це ще до війни времня було. [Батьки. – В. К] померли. 33 рік мене забрали. Батьки повмирали з голоду, а мене забрали. Візьми, я 24-го. Батько був Микита, а мама Катирина.

Сліпенький Микита, так і Катирина вже писалась, моя мама. І моя була фамілія Сліпенька.

-З якого року був батько?

-Я ни знаю. [Коли помер. -В. К] то вже старковатий був.

-І ви одні були в сім "і"?

- Не. Диви, Думка баба, Губчакавіча Василя мама. Дупіру дід Іван Кицька цей. Це брат самий старший був. Туді була Фрасина, туді Титяна, а я сама менча була. ,

*Записав В. Косаківський 24 червня 2009 р.
в с Голубівка Северинівської сільської ради
Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Ганни Дем'янівни Зацерковної, 1933 р. н.,
Галини Василівни Бондар, 1931 р. н.,
Галини Максимівни Білоброди, 1929 р. н.,
та Ольги Михайлівни Дзюбенко, 1934 р. н.*

- [Під час голодомору 1933 року. - В. К] люди ходили в ліс, збирали губи. Варили, жарили і їли, і ни вмирали. Озьдо було Затіша. Там був якийсь радгосп. Хто ходив на роботу. Давали якусь баланду. Давали якийсь пайок. І так вони виживали.

У наших батьків шо було? В нас не було шо куркулити. В нас переїхали всі сюди. Бідняки пішли всі в колгосп. А 47-ий, то ми вже всі помним добре.

*Записав В. Косаківський 23 червня 2009 р.
на хут. Хатки Северинівської сільської ради
Жмеринського р-ну Вінницької обл.
від Ганни Петрівни Черниш, 1925 р. н.,
та Олександра Романовича Черниша, 1948 р. н.*

- Дужи налоги були виликі. То мама ті яйці, шо їла? їдно яйце зварат [на Паску. – В. К.], а то продали, бо треба налог заплатити.

А голодовку дужи тяжко пириживали. В 33 році було тяжко, і в 47 було тяжко. їли бур'яни, шо бачили їли. Бараболю, таку збирали по городах, гнилу. їли. Блинці пикли так. Бур'яни такі всілякі, лобода така

була якась, чирвоні листочки. То це мама каут: «Піди попід ворота поназбируй тої лободи». То я назбираю, тай варат суп такий.

Божи! Люди дужи мерли. В 33 році то дужи багацько вимерло.

— *Назвіть прізвища померлих?*

- Ой, хто їго там знає, як сусідок цих - Марії та Ганки, як була фамілія. Я забула. Бог їго знає. Вся хата вимерла. Дівчина така. Роскулачили тут чоловіка, а їх сюди привезли бідних. Того на їхню хату пирисилили, а дівчина така була як я. Тай така спухша під ворітьми лижит. Ворота такі були. Під ворітьми лижит. А я піду, тай шо я принису, як я сама ни маю шо їсти. Тай кажу до неї: «Голька, встань, встань, підем гратися обі». Вона кажи: «Я ни можу встати, я буду вмирати. А ти шо їла?». Я кау: «Мама варила лободу». - «То приниси мині тої лободи». Я кажу, шо всьо зіли, бо мама трошки но зварила. «А чом багацько ни наварила? Тай ти ни принесла?» Я кажу: «То я принису тобі вже, як мама зварит». То вже на другий день та мама зварила, тай я кажу: «Голька ж дужи хочи їсти». - «То біжи заниси її». Приходю, а вона вже під ворітьми лижит вмерша. То тато вмер, і мама, і вона. Пирижили дужи тяжко. Тяжко голодали.

Вмер їден дядько. Викопали яму. А баба бачи, шо той вмер, вона за свого діда, взяла на плечі, занесла і кинула в яму. Привозят того, а там вже готово, вже є покойнік. Кладут два. Позакидали.

Їдна жінка була викопала, - казали, - Марія та, в куліна викопала на свою маму. Чуть, аби прийшлося сховати. А яку вона мала викопати яму. Викопала аби закопати.

Хто там ті труна? Хто там яке радно мав, замотали в радно, кинули, тій. Хто там старенький? Такі люди пухші ходили, шо... Мій тато, то такий пухший був, шо страшно було дивитися. Здоровий сам-собою, крепкий, а такий пухший, шо дивитися нима на шо.

*Записав В. Косаківський 13 серпня 2007р.
є с Вереміївка Митинецької сільської ради
Красилівського р-ну Хмельницької обл.
від Олександрії Феодосіївни Бондар, 1939р. «.,
та Миколи Семеновича Яремчука, 1941 р. н.*

- Голодовка була дуже страшенна. Розказувала моя мама, шо забрали всьо. А на пичі діти: Сірожа, Стьопа, Микола і Антося. Вхопилися

за той пуд, а він тягне і забрав. От вона розкопала декілька кілограм пшениці. Молоти понесла в Западинці до своєї сестри Мартохи. Шоб діти з голоду не померли. І найшов її коло містка той голова.

В 1933 році з голоду померли: Музика Тихон і Скиба Федір Павлович. Кажуть, що Федір вже дочекався хліба, наївся і помер.

У моєї мами був брат Яким. Це мій дядько по матері – Кузьмук Яким. Яким виграв позику і купив собі лавочку. Тоді ще, значіт, дозволялося, після революції. А на нього насадив колись голова сільської ради. Він був наймитом у його тестя. То, значіт, хотів сватати тітку Мартоху. Тітка Мартоха була красуня. Ну, то що ж хазяйський хоче за наймита? Ни хотів він віддати йому. Як він почав брихати. Та в партію вступив. Сюди - туди. Став головою сільської ради. І затаїв, значіт, на Якіма цю злість, і, значіт, забрати його треба. Підшили йому яку-то політику. Він далекий був від політики. О! І взяли його в Сибір. Забрали його. А потім, через деякий час, прийшов приказ, щоб сім'ю взяти. Мій Василь був у 4 класі. Каже: «Там твою дядину дуже в'яжуть». Він приходе. Зв'язали її мотузками і на підводу і діти. Саму молодшу дитину вона якось лишила, значіть, у свекрухи. А забрала з собою Ганю, Грішу і Михалка. І, значіт, забрали її насильно. О! І повезли туди.

То вона каже, що там не було ніякої біди. Палива хватало. Стількиво. Вона стала дояркою. О! Робила – заробляла. А потім приїхала ще забрала цього хлопця.

Но ще чіплялися. Хотіли забрати корову. То вона корову тільну завела до сусідів. О! І там десь в яру сховала. І каже: «Це теля вродиця то буде вам, а мені корову віддасте».

Пройшло це время. І як Сталін помер, то була реабілітована. Чоловік оправданий. Його ім'я добре. Всьо. О! А його [того голову сільради. - В. К.] - так ходив, хати не мав, якийсь дурний зробився. Десь Господь, видно, карав.

Було дуже тяжко. Хтіла дочку віддати вчитися. Дивляця біографію, що батько, значіт, куркуль. Се - те. А тим синам, то трохи повезло. Дійшли до тих інститутів.

То вона приїжджала і казала, що люди були добрі мені, і піду я назад, і там буду доживати. Сестра в неї тута була. О! А вона провідала матір, яка виховувала того самого молодшого синочка і цю сестру. І це була братова наша по дядькові.

Репресовано було в с Вереміївці: Пасічник Оляну (забрали хату, жила в сусідів), Архіпович Федору, Мамчур Якилину, Дорошук Фра-сину, Кузьмук Дарку.

В 90-х роках дехто з розкуркулених полувив компенсацію по 15 тисяч карбованців.

*Записав В. Косаківський II, 13 серпня 2007р.
в с Вереміївка Митинецької сільської ради
Красилівського р-ну Хмельницької обл.
від Махтея Гарасішовича Мальованого, 1918р. н.,
та Анастаса Михайлівни Мальованої, 1918р. н.*

- Трудодні писали. Дасть кіло на трудодень. Як заробиш. Кільки того хліба получиш? От мама мої осталися - 6 дітей. Мені 12 років. Як мені 12 років я іду з мамою в поле на бураки, бо шо ж будеш їсти. А в них ше остався хлопчик. Рік певно був тій дитині.

Мамин брат тримав пасіку і тримав жінку з Калинівки. І дали їму пасіку в посаг. То дав склянку меду. Бо мамі ноги попухли.

Приходим ми на полудень - дитина лижит мертва. А там моя систра Гелена сидит коло него. А воно лижит вже мерше під хатою. Це було в голодовку в 33 році.

Чим бачили харчувалися. Опшим біда була, шо тут казати.

Не раз іду з мамою щоб найти бурачка такого маленького. А ті бураки, як та трава. Такі густі. Попробуй прорви його та найди того бурачка, щоб хоть зісти. Але дід дав скляночку меду, то та систра почті ту склянку чуть не випила. Біда, я ж кажу, була не яка-небудь. А як хто був який багатший, та як у сім'ї чоловік був, десь корову тримав, то ше трошки якось драпався.

Батько помер. До війни він був головою сільпо. Возив товари в кооперацію. Раз поїхав він, зробилося їму воспаленія голови, і він за два чи три дні помер. А сім'я осталася. Це вже мій не рідний батько. Але він нас усиновив. За рідних взяв нас, ше з другою сиротою. А мій батько помер, то мені було 8 місяців. То таке.

Мій батько був дуже куркуль. Машинку молотильну мав і січкарню мав. Тільки їден син був. Мав 12 десятин землі. Але всьо пішло прахом. Хата була під бляхою. Хліви під бляхою. Клуня під стріхою. Я пам'ятаю. Бо колгосп ше навіть тримав худобу на нашому обійсті, в хлівах.

А син його не хотів іти в колгосп. То його забрали в Сибір, і так він не вернувся, і до ниньки ніхто не знає, де він.

А батько зараз, вже цей другий мій, скарей пішов у колгосп. І в нього осталося все - все хазяйство. Хліви у двоє довші ніж нинішні і клуня велика була і 12 десятин поля мав. То б віддав синові і собі б лишив.

Як мав своє поле, січкаря своя була, машинка та шо молоти, і віз, і весь реманент.

То вже як в колгосп цей пристав - забрали все в колгосп: і реманент, і воза, і коні. Бляхи ше не зняли, ше товар стояв у нас у хліві. А тоді вже у нас зняли бляху, як шось робили в колгоспі, і товар забрали. В клуні коні стояли у людей, а в нас вже колгоспний товар стояв. Ше як колгоспу не було, то ше по людях тримали, в кого де був, який хлів великий чи яка клуня, то в того тримали і коні, і товар.

Отаке було. Тако як лижиш, то давай усьо вспоминати, то в книжку б ни влізло.

Тож біда була як зробилися голода ті. Бо то шо, як вже мама осталися. Всьо попродали, всьо позништожували, повіддавали за кусочок хліба. Це осталося нас б дітей. Мама сама їдна. Шо можи бути.

В тій коморі, як став голод, під ті лаги, де були засіки, то ше понасіпалося пашні такої. То то ше позбирали - вимітали і їли.

А так саме, як уже цей голод. Нарву липового цвіту, натру тай їм. Печу такий лепчик, щоб зїсти. Такий голод.

Від голоду помирали. Навіть шмат людий померло від голоду. І старі і малі. Іван Теодорин помер з голоду. Марійка Робота тожи з голоду померла. Параска померла з голоду. Забула ті фамілії. Померло багацько тоді людей з голоду.

*Записав В. Косаківський 11 серпня 2007р.
в с Вереміївка Митинецької сільської ради
Красшівського р-ну Хмельницької обл.
від Антоніни Семенівни Єфамчук, 1927р. н.*

- Мама так мої вірували в Бога. Вони з Волині, були. Ковельський в'їзд, вони завсіди казали, і село Краска.

То їхній батько тоже був старостою в селі. То, кажут, це був ніби на всьо село голова. Такий грамотний їхній батько був, меї мами. Але як стала та війна перша, то вони, батько, евакуїрувався. З села вигнали їх

усіх. То він об'їздив і Вороніж, і Київ, і де там по всій Росії. І прийшов і каже: «Я йду додому». І в Києві був, і прийшов додому. І тоже там поля не обсіяні були, свої поля.

То ці дівчата і моя мама (а їй було 15 років) зібралися і всі на жнива прийшли пішки. А йшли і прийшли аж у Вереміївку. І тут вони заробляли - жали. І так вони тут лишилися. Вийшли заміж. Бо стала границя та польська. Якась то стала границя, то їх вже не пустили. їх арештували, посадили в льох в Костянтиніві. Сиділи в льоху. Пашню ту повідбирали. Боже, як вони намучилися, настрадалися, на чужині zostалися.

Так моя мама сюди потрапила. Вже вони служили тут, у чоловіка. І той їхній брат, того чоловіка, в якого служили, взяв її. То пожинилися вони.

Як вигнали з хати, а я була дуже маленька, ще іно рачкувала. То тіго, що ходили і вигнали з хатів, то потоптали мені ноги і руки ногами, і притиснули пальці до дверей. То мій тато взяв сокиру і хтів зарубати того, що тиснув мені пальці. То мама сокиру вирвала. То серце нарушив. Заслаб. Посадили в тюрму, в льох в Костянтиніві. Колись була така тюрма. І він там достав туберкульоз і помер, а мама осталися з нами трома. Мені було три роки.

Прийшли і вигнали з хати, бо в колгосп не хтіли йти. Ми ж ни знаєм, що таке колгоспи. Боялися, ни знали: куди вони згонять, що вони хтят?

А була тут жінка така, Мотра звалася. То так вже про неї люди розказували, що ходила по хатах і кручком витягала з печей горщики, банячки, в яких ідло, і колотила патином, щоб люди не їли. Так іздівалися над людьми.

Так ми бідили, так ми страдали. Горе пережили. Шо хай Бог милує! Бідили, не дай Бог. З хати вигнали. І вони з дітьми попід плоти. Так робили, хай Бог милує, що робилося. Мама під плотом у рові. Всьо забрали: і корову, і свині, і воза. Бо ж хазяї були. То сестра їхні в селі Яворівці (вже померли), то їм дуже піддержку давали, бо вона була бездітна. А в мої мами нас було три дівчині, а хлопчик помер тоді, як с хати вигнали. Простудився. Чи Господь його знає! Набідилися. Хай Бог бороне.

То тут у жінки чоловік помер. Була така тоді голодовка якась, тридцять третій рік. То нас жінка забрала до себе. То ми три роки в неї жили. А потом там чоловіка вигонять з його хати, а нас садят в чужу хату. А тут посадили чоловіка на нашу хату.

А вже во время німця, то той чоловік був у Гречанах, приходе в хату і каже:

- Харитино (моя мама Харітина звалася), виходь з меї хати, бо я прихожу в свою хату. (В то время уже німці вступили).

А мама кажут:

- А я куди піду?

- До свої йди.

Мама пішли до того чоловіка і кажут:

- Виходь з меї хати, бо мене вигнав Гартем. А він каже:

- А я куди піду? Мама кажут:

- Куда хоч туда йди, бо це хата моя. Я йду у свою хату. То ми так тоді прийшли у свою хату.

Записав В. Косаківський 27 вересня 1989р.

у смт Чечельник Чечельницького р-ну Вінницької обл.

сід Олексія Федоровича Яцишина, 1915 р. н.

- Тай хто «розумний» пішов у колгосп, та й ни пострадав. У нього нічого ни повалили, ни забрали хліба. А в цих позабирали всьо, і з горщиків повисипали... А батько зразу ни хтів іти, то клуню завалили, забрали. Діжки з капустою забрали, клоча з коноплів це, ку шо було, то забрали. Гола хата була і дітей - п'ятеро нас було... Тата засудили. Сховав ді а мішки пшениці і мішок муки. Викопав яму в коморі таку, вимастив, випалив її і сховав. А це сусідка з Бучацьких ходила, тай бачила, тай направила. Вже пошти шо й більши ни ходили. Та й кажут: «здіймай двері». А яма у вуглу була десь так присипана з метр. Добули і три годи дали заключенія. Потомки за межі району [вислали -В.К./]. Відробляв в Дербчині на сахзаводі. А потом привели на примусови...

Брагу з спиртзаводу їли та шо хоч їли; всяку погань їли.

Тоді вороха [великі купи зерна. - В. К.] до неба стояли на Чечель-ницькому спиртзаводі. Дим устає. Горіла ця кукурудза. Забирали. Під відкритим небом сипали. В спиртзаводі вся територія засипана.

На Капітанці померли з голоду Петро Лейтар та Кіндрат Ободянський.

*Записав В. Косаківський 25 квітня 1989 р.
в с. Хомутинці Калинівського р-ну Вінницької обл.
від Зофії Бондар, 1883 р. н.*

- Осьдо голод був. В мене було вісім душ. То той, пішов самий старший в армію, вже як голод зробився. То того прийняли, а менший пішов добровільно. Пішло два разом. А їдного вчителів застрелив. Вжебуло років з 10. Тай уже ягоди достигали. А коло школи наша хата, якраз так на горбочку. То біжат хлопці ці вже, школярі. Збігаюця. То він побіг. Виліз протів вікна на ту, на вишню. Виліз на вишню. А той прицелився. Но чим він вистрілив, то я ни знаю? Ніхто ни знає.

Но він ше до вечіра дожив. І знака нігде ни було. А як уже помер. Сутки мучився. Помер. Тоді вже показалося. Али я тоді була близько коло колгоспу. Тай де найгірша робота, мине бирут. Я скрізь способна. Людей так ховали, а мому цему братові зробили труну.

В мене вже бараболя взялася, пшениця на городі. Оце так я спасала (дітей). Потом, як цей старший пішов у армію, а цей уже добровільно. То вже лекше на мою шию. І так я всіх, тільки цего, шо я кажу, шо підстрелили на вишні... Нима свідка.

А брат мій був председателем. Тай кажи: «Ти бачиш, як їх ховают, хадзяів». Три, коло мене, в сусідах. Два сини, і він, і жінка, і умирают з голоду. Прийшов до мене цей хазяїн і кажи: «Шо ни дай міні вмерти». Я кажу: «Чоловічи! В мене ж тожи сімя, чи не?». І от таке пирижила...

*Заткав В. Косаківський 9 травня 2000 р.
в смт Чечельник Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Олексія Федоровича Яцишина, 1915 р. н.*

Про Голодомор 1933 р. розповідає:

- Організовувалися колгоспи. Тоді в 33 год [тут і далі - 1933 р. - В. К.] голодовка була.

—*Розкажіть про «голодовку».*

—Ну як? 32-33 год. Це був план загнати в колгосп. Притиснули. Тай хто «розумний», пішов у колгосп тай ни пострадав. У нього нічого ни повалили, ни забрали хліба, ни той. А в цих позабирали всьо, і з горщиків повисипали, і той. Тай було, шо й поопухали. Дехто і помирав з голоду, той.

—*Хто помер на вулиці?*

- Питро Лейтар, потом Кіндрат Ободянський. Туто цих два померло, то - то. Ну так, гобично то можна і позабувати за це времня, той.

- *Що їли?*

- Га?

- *Що їли в «голодовку»?*

- І жолудя збирали, мололи, їли. І брагу з спиртзавода брали, процідювали її, та мука сама осадки давала. Ту брагу їли і всьо що хоч їли люди. Всяку, всяку погань їли.

Тата засудили. Сховав два мішки пшениці і мішок муки. Виколав яму в коморі таку, вимастив, випалив її і сховав два мішки пшениці і мішок той. А ця сусідка - Бучацькі, з Бучацьких, ходила, тай і бачила, тай направила. Були в неї, звіти сразу прийшли. А вже пошті шо й біль-ши і ни ходили, той. Прийшли віти: «Здіймай двері». А вона так у вуглу була. І десь так присипана, глубини ни менчи як це моя палиця. Добули і три годи дали заключенія. Потомки за межі районів [вислали. - *В. К.*] Був, це в тому силі, де твій тесть живе. Там відробляв на заводі.

— *В Деробчині?* [нині село Шаргородського району Вінницької області. — *В. К.*]

— В Дирипчині. Там робив, той. А потом пиривели на примусови. Та тут був комнезам якийсь, потом СиТиВе, всю Вишиньку диржало. Якісь Нікітін був, управлявшим СиТиВом. То прийняв старого, то він там доробляв. Кончав доробляти.

А батько зра тай ни хтів іти [в колгосп. - *В. К.*]. Клуню завалили, забрали. Діжки з капустою забрали. Це клоча, це всьо з коноплів це, той. Ну, шо було, то забрали. Гола хата була і дітей - п'ятеро нас було. Но я був самий старший. Санька була сама старша. Але вона вже була віддана в то времня. Тай робив я. Було міні, можи, штирнацять років, можи. Чи я знаю? А можи й менчи. Робив у заводі на конях їздовим. А управляючим, завхозом, робив Завадський, фамілія. С панів. Він був у поміщиків управляючим. А тут він був завхозом.

— *У кого він був управляючим, в Орлових чи в Лотоцького?*

- У Чирвоні Греблі, в Запортовича. Там він робив. Тай я пішов доцего...

Тай тоді вороха [великі купи зерна. - *В. К.*] до неба стояли [на Чечельницькому спиртзаводі. - *і?. К.*]. Дим устає. Горіла ця кукурудза. Забирали. Під відкритим небом сипали. В спиртзаводі, рiмно з заводом вся тiрiторія засипана. Тай брали, пирибирали лучі качани. Мололи. Тай я пішов до

цього Заводського. Тата ж нима, засудили. Тай кажу: «Шо щ, - кажу, - шось, - кажу, - зробіт. Бо, - кажу, - мама пухни і я, - кажу, голодний ходю, той». Він кажи: «Ну шо ж я, милий, можу зробити? Нічого я ни можу зробити, - кажи, - той. Тому шо ті пайки, - кажи, - це штатним рабочим, ітееровцям, а таким, - кажи, - я тобі лиш можу порикоминдувати...». Тоді у 32 році всі греблі порвало. Наводнення було, усі греблі порвало, їдна гребля була лиш містечкова, ця напротів, шо на [Червону. - В. К/] Греблю йде. Да. То я Комісаркою пиривозив. Тай кажи: «Будеш [брагу і кукурудзу брати на спиртзаводі. - В. К./». А тутки, де цей магазин зараз, була гноярка. Колись була цегельня, цегольня тутки. Тай глібока така.

- *На Капітанці тут ?*

- Нуда. Кажи: «Тай так, багацько ни бири, а так, пару пудів, - кажи, - возьми. Лиш скажи, шоб хтось тибє піддіжурував. Шоб сразу підхвativ. А ти дорогою собі їдиш, тай набири, у той, шоб воно було. Тай заїдь, шоб той». А Санька жила в ці вулиці, де Рабошапка тамки живе. Вона там у ті вулиці жила. Тай її чоловік. А їму виднося сюда, тудя де я, той. Тай я лиш під'їхав, а він навпрошки чириз яр пирибіг тай цей, тай так ми вижили.

- *Кукурудзу брали зі спиртзаводу?*

- І з спіртзаводу і на станції брали, де той. І ніхто ни дивився за цим, бо забирали і гноїли, а ни той. Це спеціально, шоб загнати в колгосп. П'ятилєтка в штирі годи це була щиталося.

Хочиш змолоти - дай довідку із сільсовета, значить. А пішов за цєю довідкою - підпишись на п'ять рублів на позику. То дадут тобі на 20 пудов цю довідку. Возили десь аж в Глібочок, десь той. Тудя потом якесь... ше тудя далі. Забув, яке место. Там хадзяїн був. Бо тут, це у Глібочку був крупніший млин, крупний млин був. На Бугу це він. Там були вальці, шо крупний, а то там був менчий млин.

- *Ну, а жорен, не було?*

- Були. Робили жорна. А ходили та били ці жорна. Забирали, палили.

- *Самі жорна робили?*

- Самі. Самі робили. Ті с камінців робили. А ті із дерива вирізали.

Били казани, чавуни. Набивали цими осколками. І так дерли.

А тато мій... Як забрали його, я сховав, бочка така на 30 пудов. Тай в сараї, під стіною викопав яму, в стіні прямо в ямі опустив, той. Насипав ту бочку пшиниці. Це вбирив, возив шо було засіяни, той.

- *Це зі свого поля?*

— Да, з свого. Тато мій довго ни йшов в соз. То обнищили аж... Да. Тай тато вже прийшов до дому, а я признався, тай. «Добудь і відвизи. Ти мене хоч знов в тюрму посадити». Кажу: «Тату, - кажу, - чи Ви, - кажу, - той? Подохним, - кажу, - озьдо тут, шо Ви, - кажу, - смієтеся. Вас ни було. Спирайти на мени, - кажу, - всьо. Спирайти, тай той». І так ніхто ни найшов. Тато найшов якись труби кусок, якусь жилізяку найшов. Піткрутив її знизу. Зробив товкачку. І товк ту пшиницю на той. І варили куліш і їли, той. То були б, той. «Бачти, - кажу, - а Ви заставляли, той». Тай вже в 34 году вже надоїло голодувати. Тай тато кажи: «Так...». Я кажу: «Ідьом у соз і той»...

*Записав В. Косаківський 24 січня 2002 р.
у смт Чечельник Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Івана Афанасійовича Косаківського, 1925 р. н.*

Про Голодомор 1933 року згадує:

—[В батька була. - В.К.] клуня здорова така, метрів 40 діною. Начиналась від гори і туди аж у низ. Вся обзаборина кругом. Бо це ж в риволюцію навозили деривабисплатно. І вони [стіни. - В. К] зроблини з забори. О! Забор цей дириг'яний, на слупах. І зверху вкрита очиретом, канешно.

—*А висоти якої вона була?*

—Ну, тако десь, як хата. Висотою як хата.

—*Ну, і де вона поділася?*

— В голодовку за вісім кіло кукрузи заміняв тато. Адам забрав на дрова. Із цим, з Маліцьким Янком, Анельчиним татом, забрав на дрова. І возили тай возили, зо дві ниділі возили ту клуню. Дров там багато було. Це ж дириг'яни всьо.

*Записав В. Косаківський 15 вересня 2001 р.
в с Тартак Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Івана Макаровича Ободяньського, 1919 р. н.*

— [Найбільше голодували весною 1933 року. - В. К] - апрель, май місяць. Сюда [ближче. — В. К.] до жнив. Тай я набираю воду, а жив в Липецькому [нині частина смт Чечельник. - В. К]. Набираю воду коло кирниці, викручую. Ідут там дві жєнщини старєньких. «Дайти води напитись». Ну, води дав напитися. Сіли і всі просто як стікло,

такі спухші. Знаєте, як спухле лице, ну то просто, ну-ну, таке красиве. Но воно як набракше. Дав води. Сіли. «Ви не дасте, - каже, - шось поїсти». «Я, - кажу, - живу тудя дальше. Але тожи такі недостатки. Шо дам поїсти? Там корова єсть, - кажу, - молока попем. Там, може, крупа яка-небудь, то шо зварим, поїмо. А так, - кажу, - коло мени шо ш тут є?». То я пока набрав води і пройшов метров десь 20, бачу, похилились. Уже одна доходи, а друга вже зовсім [померла. - В. К.]

А у нашому силі то мало хто так вблизі [помер. - В. К], шо я знаю. Но я ни помню, хто помер. Ну, мало помирало. В основному чужі ходят іс торбами люди, просят де, шо. Ну, опухші. Нидостатки, голодають. І хто тут дасть, як у нас тожи ж нидостатки...

*Записав В. Косаківський 19 січня 2003 р.
в с Тартак Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Афанасія Петровича Чернієвського, 1906р. н.,
його дружини Катерини Олексіївни Чернієвської, 1914 р. н.,
та сина Павла Афанасійовича Чернієвського, 1943 р. н.*

Про голод 1933 року згадують:

—А вже як «голодовка» почалася, то що робили?

- Шо робили? Всі люди опустили вуха і ждали, коли вже помирати...

Голодовка - це страшне діло.

- І багато на Тартаку померло?

- Багато, багато. На наших очах.

- Прізвища можете назвати?

- Ой, ни возможно, ни возможно. Я вже робив [у лікарні. - В. К]. Я вам скажу, шо чичилницьких людей ни так багато вмирало. Із других сіл ішли: Байбузівка, Концеба. Звідти приходили люди дужи голодні і тут помирало.

- Ну, а чечельницькі, тартацькі люди?

- Ну, я так ни знаю, шоб хтось. У Настасі цеї діти, то їх забрали в больніцу...

- Мамо, ну чого ни знайти? Ви дивіця, Ви позабували. В Кривецькому дитину зіли.

- Ага-ага.

- А ти кажиш, шо Ви не знаєте. Озьдьо ж ни далеко від нас, кіломитер тому.

- Ну, я знаю, чо я ни знаю. Олянецькі. Не, Мураховський... Я вам скажу, шо це ужасні дела і ни хочеця їх згадувати.

- *Треба згадати, щоб інші знали.*

- Харашо згадати шось хароши. А це згадувати...

- Єсть там же на кладбищі похоронено, скільки, пап, людей, шо померло во время голодовки?

Спиртзавод обнесений штахетами високими, там забор. І люди, люди такі, лиш моші, вони чириз ті штахети просят, щоб один качан кукурузи [дали. - В. К]. А там яруси с кукурузи, і ячменю. Яруси стоять і вони просят хоць качан, щоб на жорнах зітерти тай зварити шось. Ну, там ворузоні охраніки були [не давали. - В. К.]. Ни допускали. Вони боялися за себи. Вони б раді, можи бить, дати. Али їх зараз жи знімут і ше й накажут сільно. Така була строжайша дісціпліна тоді - боїця качан кукурузи дати.

Це було просто, я Вам скажу, це зробили іскуствину голодовку. Хліба було досить. Потому шо возили із станції, яруси були проса, яруси кукурузи. Возили на завод, пириробляли на спирт, а людям ни дали. Це було спиціально зроблено, спиціально зроблино, щоб люди мерли.

- *Ну, а хто ховав тих людей?*

- Хто хтів.

- *Це робили люди, чи команда була з району якась?*

- Сусіди їден другого. Шо команда? Ніхто ни дивився. Як валяєця людина, тай сусіди зібралися.

- *Найближчі сусіди?*

- Да. От жіночка тут померла, шо дитина... Вона ни жива а дитина по нії лази там. Ну, звідки вона, з якого сила, хто їго знає? Зійшлися люди, поховали

— *А дитину?*

- А дитину віддали. Ни знаю куди тоді тих дітий збирали. Якись там був приют. Я знаю, шо варили їсти такі котли і там дітий цих принімали.

- *У якийсь дитячий будинок?*

- Да-да. Таких багато було.

Брагу їли, корні з рогози, насіння із липок, оце. Діти... Подивися, як ті ручинята збирают там то листячко, насіннячко збирают, тай трут і їдят.

- З нього щось варили?

- Тай варили, варили. І так хрупали, рачкували там діти... А батьків засудили, а вони лишилися. Федя там був трохи їздовий. Коли, який качан возьме, а батьків засудили, бо вкрали тилицю, вкрали.

- *То це вже в «голодовку» вкрали телицю? А в кого? В сусідів, чи в колгоспі?*

- Да, в колгоспі не, в сусідів. Чириз дорогу в сусідів вкрали. Тай їх обох засудили, а троє дітей лишилося. Тай старший хлопчинка вже в колгосп там, бо вже колгоспи були, ходив, там їздив. То який качан там де возьме і їсть. А там дівочка була сама менча. Коли йдеш, то рачкує попід липки і збирає то насіннячко і їсть.

- *Ну, а в Чечельнику євреї не голодували?*

- Тожи голодували.

- *Я про таке ніде не чув. Українці, росіяни, поляки голодували, а євреї?*

- Євреї, канешно, менше голодували. Я Вам скажу, у них якась очень хороша связь. їм допомагали відкись, трошки, якось, чимось.

А в нас ни було такої связи. Один на другого ни дивився. То вже біда. Вже біда така, шо він вже дивився шоб сам як-небудь. Ну, канешно, зразу коли, ше наші люди трошки мали хліба, а ті села вже ни мали нічого, то таке наші люди... Вони йшли до нас, сюди і просилися: «Ми шо-нибудь будем робити, лиш дати, дати шо-нибудь». То наші люди старалися варити казани. Як там є трошки якоїсь крупи, чи дирті, чи чоґо. Варили таку баланду з буряном, з кропивою, з етім, з щавійом, і давали їм їсти.

- *Ну, а як це сталося, шо в одних селах не було чоґо їсти, а тут ще щось лишилося?*

- Там ранчи, видно, викачали хліби. Викачка хліба була.

- *А тут не встигли?*

- А тут ни встигли. Наші трошки задиржалися. Бо бригада йшла по силу і заходила в каждую хату і шукала. Є під припічком фасоля якась у гладущику, чи в чоґу. Давай висипай.

- *Це в 33?*

- В 33-му.

- *Ідо Вас ходили в хату?*

- Ходили.

- *Що у Вас витрясли?*

- Шо? У нас вже не було шо трасти.

Тоді давали план до кожного двору. Значіть, ти повинин здати два цинтнери, три цинтнери, кров з носа. Ни здав. Прийшли. Яке є зирно забрали, чи фасоля, чи шо. Забрали, та й усьо. А чо тут менча голодовка? Потому шо тут спиртзавод. Сюди звозили хліб на пириробку.

- *Як Ви кажете, що неможна було. Таке крали?*

- Таке крали.

Там, хто робив, то якось там трошки брав. Я сам робив у спиртзаводі і брав.

—*Вам дозволяли брати, чи Ви крали?*

—Давали, давали. [Давали, але трошки. - В. К.] Для коней давали фураж.

Тай вони...

—*Ну, то для коней, а для людей?*

—Тай їли то, шо для коней.

—*Чи директор спиртзаводу давав щось робочій», щоб вони не померли?*

—Давав. Тим, шо роблят, давали.

—*Що давали?*

—Кукурузи трошки, ячменю.

—*Ну, трошки, це скільки? По кілові в день, чи як?*

—10 кілограм.

—*Надень?*

—Не, ни на день. Там на місяць пуд давали.

—*Це було офіційно, директор дозволяв?*

—Офіційно давали дужи мало. Ну, ми поскільки там робили - возили, то таке десь в карман возьмеш, а то для коний.

—*А не ловили?*

—Вони старалися...

—*Чи вони просто «не бачили»?*

—Вони старалися «ни бачити».

—*А хто тоді був директорам?*

—Ой. Був Терехов. [В 33-му. - В. К]. Не, в 33-му Музика був. Да, Музика був. Но Музика був дужи хароший. Він старався «ни бачити», як там хтось возьме трошки. Він старався «ни бачити» і ни дужи призирава цих, охраніків, як вони там комусь шось давали.

—*А охоронці давали? Бувано так?*

—Як знакомий охранік, шо знає, то там випусти тибє.

Охрана була коло ярусів. Оце кукуруза ярусами стояла і там ходє часової. Як який хороший, тай возьме качан, тай кине чириз цей [паркан. - В. К.].

- Пап, роскажи, шо люди приходили с цих сіл, наїдяця браги. Брагу їли і сразу помирали. Приїде до браги, поїсть і...

- А це пожалоста, їж скільки хоч. Брага була і це привабило цих - Байбузівку, Концебу. Оці села привабила наша брага. Вони думали, шо вони на ці бразі... Ну, брагу там можна було брати. Люди брали брагу для скота. А вони поїдят цеї браги, боліют, заболівають і ше скоріши помирают.

Були такі случаї, шо їдеш і дивися, під забором вчора сиділа жінка, а сьодня вона вже ни жива. Там вона вже й кончилася. Напилася браги...

- *А де таких людей ховали?*

- На кладьбищі.

- *Всіх в одну яму?*

- Як є, попадаєця два-три, то всі три в одну яму, а як їден то їден.

- *Ну, а братської могили не робили?*

- Ни робили тоді. Це брацьку ми робили, це вже як фронтовики йшли. То брацька. Так масово ни було... Яку для таких людей робити брацьку могилу, як їх мали нізащо. їх старалися, щоб вони подохли, в 33-ім году. ... Ни робили брацьку могилу. А як чужі, тай хто там буде робити шось. Поховали, щоб ни розлагався.

Памятник був, де цейго парк, коло церкви, де й типер. Там був памятник Леніну. Він був, типер їго, либонь, розвалили. Він довго був. Сів на тих сходиках. Дощик такий, морозець. А собраніє було. Я там вчилася. Тай ідемо. Сидит і той хліб елі кусає. Рано ідем на занятя, він вже ни живий і хліба кусок в зубах і він ни живий.

- *Це чужий хтось був?*

- Дядько, такий чоловік уже. Да. Та хто їго там забрав. Ми подивилися тай пішли. Шо ми будем робити?

Ни дай Бог, щоб 33-ій год і війна повторилися. Це було жуть, страшно.

А ФЗО тут було. Був технікум, тут де типер военкомат. Це був технікум від спиртзавода. Технікум пирийшов у Одесу, забрали це в 32 році чи... В 32 році. Точно ни помню. А тут лишилося ФЗО, тожи від завода. Тут слесарні, токарні, апаратчики, такіго. Ну, й ми лишилися, четвири нас від технікуму. Такі года, ни було як їхати нам туди, тай ми

лишилися. Хто кончив сім класів, то лишався тут. І це ці годя такі самі трудні. Тай це столова була. Збігалися туди до тої столови. А я була, називали - економкомісія. Це брали, євреї пикли хліб, ми брали там хліб, везли сюди і по куску давали учням. Це чириз вікно, вони підходили. І цих людей... Понаставляють руки... Ну, він жи під учотом. Вже викроювали, гет і ті кришки змітали, давали їм чириз вікно. Ділили. Ті кришечки змітали давали, і вони... А в столову вже ни пускали їх. Бо ни вспіє хто відвирнутися, вже тарілки нима. Вже схватили, зіли і всьо. Вже як ці сіли їсти, то треба тримати. То вже стояли діжурні і ни пускали. А потом вже, як виходили ці учні, то ті заходили і збирали, шо лишилося.

- *А що лишачося?*

- Бувало, шо лишалося. З дому трошки шось мав тай лишали. А то просто лишали. Каже: «Лишаю для людей». Спеціально лишали там тої каші. Варили суп, кашу, там кусочок хліба, таке шо можна було наїстися. А хто мав з дому собі. І на квартирі були, і в общежитії були. Общежитіє було тожи. На горі там були ці класи — занімалися, а внизу було общижитіє. А то аж де миліція була, там був такий подвал, то тожи було общижитіє. То тожи багато людей туди збігалося. Но оце шо один чоловік тако помер там, а то ті, я знаю, чи вони ше десь мали шось їсти? Чи на цьому жили?

- *Чи пускачи до хати ночувати голодуючих?*

- Не, в сарай. [В сараї пускали. - *Б. К*]. В сарай, в клуню. Треба пириночувати. Тай у клуні спали. В хату ни пускали. їх опасно пускати в хату. Ми їх тожи боялися. Людина голодна всьо можи зробити. Ми їх боялися, потому шо були случаї такі.

- *Які?*

- Шо вбивали, щоб забрати...

- *Тут були в Чечельнику?*

- Були в сьолах, були в сьолах. Були сігнали, шо заходили, повбивали, порізали.

Один геть свою дитину вбив і зів. Но я ни помню їх, ни знаю. Ну, вони Олянецьким родичі. Я знаю точно. Бо той малий приходив туди, до нанашки. Якраз перед тим він прийшов, но їму було 11 років чи 12. Він прийшов тай стоїт під забором. А нанашка кажи: «Чо ти там стоїш?». Він кажи чо. «Ну заходь». Він зайшов. Вона дала їму їсти. Він поїв, тай кажи, він кажи шо... Тай ни йде. «Вже, - каже, - смеркаєця».

А вона каже: «Тай чо ти ни йдеш до дому. Йди. Бо, - кажи, - там батьки будут волнуватися, всьо». А він кажи: «А можи я в вас пириночую». Вона кажи: «Я знаю, шоб батьки не боялися.» - «Ну то я піду». І це як він пішов і всьо. Він пішов, прийшов додому. В нього [його батька. - *В. К*] жінка ж була друга. Так? Ни його мама була.

Вопшим, мами не було дома. Десь вона поїхала. Лиш він лишився так. Кретик на нього, чи як казали? Да, Кретик. Шо ця, вона ходила до церкви...

—*А прізвище?*

—Мураховський. Ну, Мураховський - він зробив большой грех. В нього були діти, а він ідного зарівав. Голову відрівав, заніс в очерет, <.. .> а то в горшки тай в піч варити. А люди зайшли, взнали це. А він кажи: «Я рішив ідного зарізати, спасати остальных». Ну, його убили.

А кажут, шо він сам помер. Не. його убили, убили дядьки. Прамо убили, це все.

—*То це тут, на Тартаку, було?*

—На Тартаку, на Кривецькому. Так було. Це то я знаю точно.

—*А що, суду не було?*

—А який тоді суд був. Зійшлися, вбили його люди.

Ніхто на це не дивився. Це був голод винуждений. Це послі війни поля запустошині, хліба ни було. Ну, тут все мери.., старалися шоб спасати людей, а тоді, в 33-ому, це було спеціально, голодовка сталінська. Шоб знистожити людей половину.

*Записав В. Косаківський 18—19 серпня 2010 р.
усит Чечельник Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Ганни Арефівни Атаманенко, 1930 р. н.*

Про голод 1933 р. згадує за переказами батьків:

—Ховали жорна в яму. Бо як почуют, шо жорнуєш, то прийшли та побили, тай усьо. В голодовку жолудя їли. Відварували, їли жолудя. Листя з липи. Ходили тудиго, аж на Вирбецьке у ліс, нарвали того листя. З вакації гирке, а то ни таке. Тай насушиш, натреш, на сито просієш, спичеш той корж. Який то корж? На воді його пикли, шей солі не було. Це биз солі спичеш, як то шо на дорозі отамо. Але мусіли їсти...

Мама розказувала, шо в 33 році тато возив брагу. То 33 голодовка була. То позабирали всьо та спирт робили, в 33. Тож було. То пови-

трусювали всьо, повитрусювали із горшків, зі всього та спирт робили. Браги тато привизе, мама віддуши ту брагу, тай отакі коржі пикла. Такі коржі пикла, то юшка відцідиця, а то пиче на чарі. Воно пригорит. Шо міні, три роки було. Тай так. Тоді ни вмерла, вижила. А типер. Ни нажилася, а наробилася.

Мама раненько вставала варити їсти. Рано коліш і ввечері коліш. Зара в супчики він пирийшов, а тоді був коліш [куліш. - *В. К*]. Кокору-зяний був коліш. Крупи тільки і всьо. Зажарити нима чим. Чим зажариш? Крупи і вода, і сіль, і всьо. Сіль. Жиди були. Та на стакан купляли. Та так економили вже тої солі. Ни досоляне їли, так щоб хоть відмінити воду. Олій була, та грошій не було. За шо купиш? Нима за шо купити. ►

Це саме в обід, і увечері, і рано це саме. Отака жизнь була. Але тоді люди здоровші були, як типер їсиш м'ясо і хліб...

Хліб. Ни було в нас пшениці, ни було в нас, тільки кукуруза була. Підем на жорна надирем.

Мама свої дрошчі [дріжджі. - *В. К*] робила: хміль, картошка. Хміль, картошка і кукурузяна мука. І це вона той... запарувала. Тоді хмелю ізварит. ... Кукурузяна мука, тоді зварити хміль (квітки, а можна всьо зварити тако). І тоді запарити. Воно простигло, кинь картошки. Картошка грає. І тоді пограло там, сутки чи двоє. Воно там вже сходи. Тоді мама на цей, ше трошки підміси, бо воно м'яке. Підміси, покачає їго, так як галушки, тако. І тоді порізала тако дрібненько і на сито поклала. Вони висохли і всьо. І сухі дрожді. Тоді бире, кільки там? Жменю чи дві кинула. Вони скоро розмакают. Розмокли. Тоді розчиняем.

Надерли на жорна. Жорна в ямі були, бо ше як почуют. Яма була на вуглі, осьо, де вилазити на тітчину хату. Тут була яма глібока, щоб ни чути було на вулицю, шо дирут. Бо є люди, а є людище. В жорнах була така порплиця, шо до низу притискала камінець до камінця. Там було таке, шо тато зробив, жилізко воно аж до низу прикрутювалося. Тай виходило таке - й мука і крупа. І опшим такого...

А як ми відро надерли, тяшко дерти, ни хочимо з Настьою дерти, бо тяшко дерти. Мама йде помагати. Тато, покойний, ішов помагати. Злази в яму, злази, помагає. Трошки то подерло, трошки то подерло. Заким то відро здереш тої кукурузи, заморися.

І до війни, і посля війни у ямі жорна стояли. Як уже война кончилася, вже так як лекши стало. Витягнули. Вже начали трошки ни так душити. Ни так стали душити. Тай тоді вже витягнули...

*Запасав В. Косаківський 20 січня 2003 р.
у сит Чечеляник Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Василя Йосиповича Колісника, 1915 р. н.*

Про голод 1933 р. згадує:

- .Потом були бригади. Бригади - комсомольці, діти. Ідуть по силі, шукають хліба. На горіщі, в хаті, візьде. Забирають чисто все, що є. Є в стакані оцему оїрки, насіння. Помидори, оїрки, капуста, забирають все і хату лишають голлу і босу. І зіма, і приходиш, і їсти ні грама. Помирає батько, мама, потом діти, в 33-ій год.

—*Це Ваші рідні повмирали?*

—Нє. Ша-ша, я роскажу. Помирають. Попухлі. Най Бог милує! Я на це надивився. Я зараз сплю, думаю. Як нагадаю, то й витримати ни можу.

Потом той дядько, вже которий лишаєця ше. А ше лишився голий і босий. Вже подає в СОЗ. Подає заяву в СОЗ. Подав заяву цю в СОЗ, вже їму кулішу миску [дали. - В. К.]. О! ...

Ідеш, дивися - лижит людина, пухлий. І я ше пройшов - стук, а він роздїймає гочі і зуби, і дивиця, стухає.

Ой, деточка! Пішов у спиртзавод. Такий був хліб у спиртзаводі, як у нас на [цукровому. - В. К.] заводі бураки на кагатах.

—*Такі кагати були?*

—Да. Хліб стояв висотою по три, по штири, пять метрів кукурузи.

—*На вулиці?*

—Весь спиртзавод засипаний. Від кожного столба до столба охраник. Бирут хлопчики такий патичок, прибиває гвоздик і чириз штахети качан кукурузи гобнув і до рота. А ті стріляють. Бо він кукурузу має, бо в охрани стоїт.

Ой, ой детка, я ни можу Вам пиридати! Брагу, брага йде в яму, шо в спиртзаводі. А каша жовта, хліб перегонят круглий год. А хто попав до тої ями, хопнув с тої ями в горщик, сів, зів і помер. Кислота, [а людина. - В. К.] голодна.

Була спеціальна команда [яка збирала по селі померлих від голоду людей. - В. К.]. І осьь підвода є. І скидають пять, шість, штук вісім - десіть і на кладьбише. Викопають яму по коліна - туди їх.

—*А на якому кладовищі ховали?*

—Тут.

—*А де саме?*

—Ну, в нас.

Нас у 32 год, 33, тай збирали нас до міліції, хлопчиків. Роскладут їх кругом міліції, зданіє старе, щоб ніхто ни підійшов до міліції, щоб ни кинув кусок хліба у камору. А ті, всі, хазяї наші - батьки, хліб шо робили, усі арестовані, в міліції голі. І тако лижат голі і так багато, шо ни повернися. І там повна камера. А нам кажут: «Так, еслі замітимо, -а ходе їден міліціонер, - шо хто кине, хто кине кусок хліба в ту камору, то ти там будеш». Я був два рази. Я так наплакався. Най Бого милує такого іздіватільства, як це було. А потом рано [дивляться. - *В. К*] [Було. - *В. К.*] 15 чоловік - 10 готових [мертвих. - *В. К.*]. Та й ті берут, значіть, вивозят їх на фуру, а которі ше живіші, тим [дають. - *В. К*] кисле молоко і хліба, щоб копали яму. Ну, я вже ни можу дальши.

—*А є ці могили зараз на цвинтарі?* -Де вони є.

—*А де вони ділися?*

—Позаростало там. Оце канава.

—*Яка канава?*

—Як проходити туди, канава. Туда, де смітя скидают.

—*Там ховали?*

—По коліна викопали, засунули могилу, і всьо, досвіданя. Там дереза, дерево оцего [росте. - *В. К*] нищастя - вакація, такого. Ото-то. Най Бог милує!

Іс 31 года стояв склад здоровий, диривяний. А я робив, ше хлопцьом був, с 31 по 33 год в заготзирно. Був завсклада бершадський -Харламов. Був завсклада. То всіх порозгонив. А я в нього був як за уборщіцу. То я, вибачаюсь, а в цему складі, де я був, оці всі насія. Така каптьорка була здорова, як твоя хата. Була здорова. А там усьо... тут усі насія, чисто усьо. І я коло цього Харламова був я, як уборщіца. Мине полюбив, то я, деточка, у 33 году ни голодував. Робив... і цему кацапові варив їсти, тріски носив, квартиру опалював. О! Всьо. А як подивлюсь на цих бідних голодних, я ни міг витирпіти.

Мине взяли, я тоді ше був пацаном, тай кажут міні, а був Іванов. Ходи, хліб цей витрусют, налог цей. До Марціна Бучацького, покойного, де живе отамо. Він сам с Капітанки. Це брат, Марцін Бучацький... Був Янко Бучацький, Павло оцей, «Пазуратий». Це був старший брат їго, Марцін. Але міні кажут: «Гайда, пішли гайда з нами». Я йду. При-

ходи: «Вилазь на горіща і шо є збирай у мішки». Я кау: «Я, - кау, - їго ни клав і брати ни буду». А Іванов: «Ни будеш, а жаль». А ті посильні на горіща, змітают всьо віником. Всьо, всьо, всьо. Горіща голе.

- *А в кого це?*

- Марцін Бучацький, а він коло станції жив.

- *То це в цього Марціна забирали?*

- Да, да, да. Його нима, покойний. Я зліз з горіща, а цей Іванов кажи: «На пакет. Усе це заниси. Скільки ми зібрали хліба».

Я взяв той пакет. А йде дощ і сніг, осіною. Я був тожи в цьому сільсаветі. Був Швець. На нього казали Мойша. Я даю той пакет. Подивився. Подивився на мени боком. «Мартин! Ану подивись, де ключі?». Він кажи: «Я ни знаю». Від погріба. Той кажи: «Ключі». Найшов ті ключі. «А ти йди со мною» - цей, голова, кажи. А цей сільсавет був озьдо, тут вітінарня [районний ветеринарний пункт. - *В. К*] була, де школа. Там жив директор цей, Мазуренко. А тут є такий погріб. А той кажи: «Іди, хлопче, туди зо мною. Тай шось зробиш нам в погрібі». Я йду. Виходи за двері, тако ухватив мене, як пустив у той погріб стрімголов. Политів я туди, на низ. Там кров пішов. То я двоє суток відсидів в тому погрібі, голодний, холодний. Мама прийшла а він кажи мамі: «Я тибє туди кину, будеш там з ним сидіти». То я с того погріба як вирвався, то як пішов в заготзерно, гет і ночував там. Піски носити, склад строїли.

*Записав В. Косаківський 1 червня 2001 р.
у смт Чечедьни Чечельницького р-ну Вінницької обл.
від Оляни Афанасіївни Ободяньської, 1912 р. н.*

Про голод 1933 р. розповідає:

- Тай тато був у тюрмі, а нас троє лишилось. Мама ни рідна покинула. Приходи бригада хліб качати. «Давай хліб». Глядят, штурхают скрізь, геть і в туалеті. Скрізь. Але вже ни найшли. Голаса ти знав цього, озьдо, Верчиного тата? Ни знав? Голаса. Це ж озьдого. Ни знаєш? Пішла вже та бригада він виртасця, так як це він свій, шо ш він там, сусіда, нидалеко. Тай кажи: «Знаєш шо. Скажи, де хліб закопаний, тай я відвиду бригаду». Та бригада вже пішла. Він відвиде бригаду. Бач, які були люди. Але тоді шо. А я кажу: «Дядьку! Знаєте шо? Біжіт покажіт, де Ваш закопаний. А в нас якби був закопаний, то ви б ни вийшли, али б найшли. Ви, - кажу, - думаєте, шо це... Гріх, - кажу, - будети мати». Пішов той Голас. Пішов.

Шо ш тоді. Засудили тата. Сидит тато в тюрмі, а ми вдома. Троє нас. Ше тато був ни випущений. І цей має їхати, той судєбний, грабити нас, забирати, шо є.

А я пішла стірати шматя. І то донєсла до половини города, з коромисла впало, обвалялось. Плачу. Виртаюсь назад. Стіраю то шматя. Приходю додому. Лиш до хати ввійшла, а той судєбний собі до хати. Його ше ни було, а я плачу. А він уходи, тай: «Здрастуй, дєвка». А я: «Доброго здоровля», - відказала. «Чо плачиш?» Кажу: «Бо дужи добри нам жити». А я ни знаю, шо він судєбний. Я кажу: «От осталось нас троє. Мама покинула ни рідна, тато засуджиний. А я осьдо й два брати. Ні їсти, ні ходити в чому. Як же жити?». Він: «Да, да. А ти знаєш хто я?». Я відки знаю. «А я судєбний. Я прийшов забирати майно, яке є». А я кажу: «То биріт. І нас гет і забирайти. Бо де ми подіємся». Ну це він вже сів, шось пише, пише. Визвав старого Гончаренка. Визвав їго за понятного. Уже той Гончаренко, вже прийшов. Привели ми, він прийшов. І він списав, а тоді: «Іди роспишися». Я ни росписувалася. Дьома, покойний, росписався, бо я ше тоді ни годна була росписатися. «Отак. Типер ни бїйтися нічого. Більши до Вас нікто ни прийди. Бо це я судія, судєбний прийшов забирати Ваши іменіє». Кажу: «А де то в нас іменіє? Биріт. Дивіця, які но ми нищасні. Мама забрала шо було. А то сестри старші повіддавали. А ми, - кажу, - озьдо троє нас. І так плачу, аж ни можу». І отак. Тай так і тоді він вже як пішов, тай ни було. Вже ми ни боялися.

А це так було. Лягаєш спати вечір, ніч. Витягаю с плити драгтя своє, яке там пальтішко, шо було такого.

— У плиту ховали?

— У плиту. Витягну, а туді вже пириночует, вже там звару їсти, чи шо, де я там палила. І на день знов їго в плиту, шо як прийде, шоб ни було. А ночувати то боялися ми спати. Та ходила, покойна, Параска, озьдо до нас ночувати. Ой Господи. Царство їм нібєсни, які Вони добрі люди. Тай ходила вона, нас троє і вона. А лиш собака гавкне, а дід, покойний, Юсип [Кулинич. - В. К] приходи, тій у вікно дзордзор. А я: «Хто там?» - «Це я. А шо ви тут?» - «Спимо», - кажу. «Спіт, спіт. Я як почув, шо собака гавкає, тай думаю, шо вас хтось лякає». Тай бире, тай іде. Тай отакого було житя. Тай як жи ж я, Вітька, ни буду слабувати. Як то серци витримає.